

Preispitivanje pluralističkog agonizma Chantal Mouffe

Talijić, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:002014>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Filip Talijć

PREISPITIVANJE PLURALISTIČKOG AGONIZMA
CHANTAL MOUFFE

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

PREISPITIVANJE PLURALISTIČKOG AGONIZMA
CHANTAL MOUFFE

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Hrvoje Cvijanović

Student: Filip Talijć

Zagreb, veljača, 2023.

Izjavljujem da sam diplomski rad „Preispitivanje pluralističkog agonizma Chantal Mouffe“, koji sam predao na ocjenu mentoru izv. prof. dr. sc. Hrvoju Cvijanoviću, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS bodove. Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Filip Talijić

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Političko - od Schmitta do Mouffe	7
2.1. Političko prema Schmittu.....	10
2.2. Političko prema Mouffe.....	13
2.3. Od antagonizma ka agonizmu, od homogenosti ka pluralizmu.....	16
3. Agonistički pluralizam.....	19
3.1. Zajedništvo oko etičko-političkih principa.....	21
3.2. Prijetnja desnog populizma.....	23
4. Problem agonističkog pluralizma - disocijacija nad asocijacijom.....	28
5. Zaključak.....	32
6. Literatura.....	33
7. Sažetak.....	36

1. Uvod

Naslovna teorija Chantal Mouffe čini inačicu agonističkih teorija moderne demokracije. Probitak teoretičara agonističke demokracije počinje krajem dvadesetog stoljeća. Svoju ideju uvelike razvijaju kao reakciju na percipirane mane dominantnih liberalnih, deliberativnih i postpolitičkih teoretičara, poput vodećih figura Johna Rawlsa, Jürgena Habermasa ili Anthonyja Giddensa. Srž naziva potječe iz starogrčke riječi *agon*, što označava “i sporenje, natjecanje ili suparnički susret, i konflikt među likovima tragičnih drama” (Gray, 2007: 103). Unutar djela *Agonistic Democracy* Mark Wenman vrši uputnu poredbu prominentnih autora tog polja, među koje smješta i Chantal Mouffe (Wenman, 2013). Wenman uočava tri dijeljena elementa koji objedinjuju te autore. Prvo, smatraju da je pluralizam temeljni čimbenik modernog društva. Pluralizam nije, kao kod Rawlsa, samo činjenica postojanja razložnih obuhvatnih doktrina čije razlike se može premostiti u ime postizanja pravednog društva. On ne označava puku razliku među ljudima ili doktrinama kakvim ih već zateknemo. Po Mouffe radi se o “aksiološkom principu” koji leži u samoj srži koncepcije moderne demokracije čiji značaj i nezaobilaznost treba uvažiti, a putem kojeg možemo pozitivno vrednovati te iste razlike i propitivati homogenost mišljenja (Mouffe, 2000: 19).

Drugo, agonistički autori dijele krajnje tragičnu sliku svijeta. Politika je uvijek potencijalno sporan odnos vrijednosno oprečnih ljudi čije odluke podrazumijevaju gubitak ‘puta kojim nisu pošli’ ili na štetu njima oprečnih političkih opcija. John Gray pruža definiciju političke prakse koja naglašava stratešku dimenziju agonizma. Razumije političku praksu kao hrvanje s kontingencijom te kontra ideje ‘jednog od lica liberalizma’ koje putem prosudbe među pravima traži konačno, najbolje rješenje, Gray promiče sliku politike kao prakse pronalaska varijabilnih rješenja u različitim prilikama (Gray, 2000: 117). Polazeći iz poststrukturalističkog kuta, Mouffe će reći da tako biva jer je politika u osnovi i u potpunosti obilježena s moći. Svaki čin uspostave društvenog (političkog) odnosa je uvijek djelomično utemeljen i podložan osporavanju. Stoga, tvrdnje o konačnom, racionalnom konsenzusu ne mogu rezultirati nego prikrivanjem prave naravi politike, na štetu onih koji će iz konsenzusa neminovno biti isključeni.

No treće, ovi autori također smatraju da konflikt, iako je neiskorjenjiv, može biti i plodonosan. Ako je politika pravilno shvaćena i upravljena, može ostvariti društvena odnosno politička dobra. Po ovom pitanju Wenman uočava jednostranu distinkciju između Chantal Mouffe i ostalih autora agonizma (Wenman, 2013: 53/54). Iako se svi na svojstvene načine slažu oko cilja upravljanja društvenim konfliktom, samo Mouffe predstavlja to kao najvažnije, ako ne i isključivo dobro agonistički ustrojene političke zajednice. Za Williama Connollyja i Bonnie Honig agonizam podupire razvitak individualnosti, dok je za Jamesa Tullyja on nužan u borbi za prepoznavanje i postizanja veće društvene jednakosti. Od sredine devedesetih nadalje, fokus Chantal Mouffe se prebacuje upravo sa takve emancipatorne borbe, borbe kakva je začeta u tandemu sa partnerom Ernestom Laclauom. Unutar programatskog djela *Hegemonija i socijalistička strategija* zajedno oblikuju teoriju diskursa koja ostaje njen teorijski aparat i kroz agonističku fazu misli. No, također, u sklopu tog djela razvija i projekt radikalne demokracije čija svrha biva umnažanje demokratskih pokreta i borbi radi osporavanja uspostavljenih odnosa moći i tlačenja. Iako ne odustaje od tog projekta, polovicom devedesetih on biva podveden u širi plan agonističkog pluralizma. Točka prekretnica je njezin doticaj sa političkom mišlju Carla Schmitta.

Odabir Schmitta, konzervativnog pravnika i pobornika Trećeg Reicha, u sklopu vlastite teorije koja polazi iz postmodernog kuta ali i pozitivno vrednuje liberalnu demokraciju nije sam po sebi očit. No Mouffe inzistira da se radi o relevantnom autoritetu za ispravno razumijevanje političkog ali i kako je potrebno misliti 'sa Schmittom protiv Schmitta'. Ukratko, ne bismo se smjeli oglušiti na Schmittove uvide u politiku kao sferu isključivosti i uvijek potencijalnog antagonizma, no ne bismo trebali ni prihvatiti njegove zaključke o pogubnosti liberalizma i pluralizma po održanje demokratske zajednice. Stoga, prvi dio rada pružit će prikaz i poredbu Schmittovog i Mouffinog razumijevanja političkog te sličnosti i razlika koje slijede iz toga. To nam dopušta da uvidimo u čemu se Mouffe slaže i koje problematike preuzima od Schmitta, ali i na koji način odstupa od njegove misli. Smatram kako je tu ključna sličnost dijeljena 'disocijativna', polemička koncepcija politike, a odstupanje između pozicija proizlazi iz pripisivanja istog egzistencijalnog kod Schmitta, a diskurzivnom kod Mouffe. Kroz tu razliku ona mu predbacuje krivo razumijevanje političkog - Schmitt je nesposoban koncipirati pluralizam unutar države jer misli političke pojmove kao konkretne, empirijske zadatosti, a ne kao predmet neprestane političke artikulacije. Tim korakom ona može i dalje stajati iza tako razumljenog političkog 'sa Schmittom', ali tvrditi da je moguće zatomiti njegovu ekstremnu

narav i održati žustri, konstruktivni pluralizam unutar liberalne demokracije 'protiv Schmitta'. Prostor za agonistički pluralizam je otvoren.

Središnja tvrdnja agonističkog pluralizma jest kako institucije liberalne demokracije trebaju stvarati takve norme, oblike života (ili specifičnije, građanstva) i društvenih odnosa koji omogućavaju spor oko prevladavajuće interpretacije etičko-političkih principa, slobode i jednakosti, dok istovremeno održavaju stabilnost političke zajednice. Treba se odviti transformacija antagonizma u agonizam utoliko što se onog drugog, nama suprotstavljenog, ne percipira kao neprijatelja već kao nama jednako legitimnog suparnika. Ona promiče svoju ideju kao odgovor na pogrešne ideje suparničkih smjerova demokratske misli i političkih aktera. Za Mouffe, svojim pretjeranim naglaskom na konsenzus, dijalog i centrističke politike oni degradiraju zdravlje demokratske utrke. Raste apstinencija birača koji ne osjećaju da stranke zastupaju njihove distinktno političke identitete. Istovremeno, dešava se uzlet populističkih pokreta i stranaka koje otuđenim biračima pružaju intenzivnu i efektivnu razliku ili alternativu. Agonistički pluralizam bi trebao spriječiti razvitak takvih nedemokratskih kolektivnih identiteta putem prethodno navedenih demokratskih institucija kao ispušnih ventila za afekte birača, ograničavajući prihvatljivu demokratsku borbu oko spora oko etičko-političkih principa, slobode i jednakosti. Mogli bismo sažeti tvrdnju agonističkog pluralizma kako je to istinski politička teorija i sustav koji može podržati političko jedinstvo države moderne demokracije u uvjetima konstitutivnog pluralizma.

Chantal Mouffe bavi se desnim populizmom kao jednim od slučajeva spomenutih nedemokratskih kolektivnih identiteta. U sklopu rada uzimam populizam Donalda Trumpa i slučaj napada na Kapitol šestog siječnja 2021. kao prizmu kroz koju promišljam njezine tvrdnje po toj temi. Napad na Kapitol je kulminacija Trumpovih napora potkopavanja države i demokratskog procesa. Radi se o direktnoj posljedici njegova populističkog djelovanja te momentu koji je u javnoj svijesti SAD-a ozbiljno nadodao bojazni o mogućem izviranju građanskog rata. Smatram kako Chantal Mouffe uvjerljivo ukazuje na razloge i dio dinamike uspona stranaka desnog populizma, međutim skeptičan sam da pruža primjeren odgovor na situaciju. U srži njezine teorije i svjetonazora postoji neizbježan, sveprožimajući čimbenik - moć. Vodeći se teorijom diskursa, jedini manevar dostupan društvenim akterima je hegemonijsko nadmetanje ili intervencija, pokušaj ostvarivanja nadmoći nad onima s druge strane konfrontacije. Jednako tako, princip legitimnosti vlasti jest prihvaćenost moći društvenog aktera unutar društva, odnosno uspješnost zahvata hegemonijske intervencije.

Ublažavanje antagonizma kroz transformaciju i zajedništvo građana oko etičko-političkih principa sačinjavaju asocijativni dio agonističkog pluralizma. Međutim, njezina diskurzivna teorija moći potkopava asocijativne tendencije agonističke teorije. Smatram kako je glavni problem u redukciji etičkih odnosa na odnose moći, dok se istovremeno deplasira glavni instrument kojim bi se to moglo premostiti - deliberaciju. Naposljetku, argumentiram kako je deliberativna demokracija sposobna prilagoditi se Mouffinoj kritici. S druge strane, agonistički pluralizam ovisi o nizu konsenzusa bez kojih ne može doći do učinka asocijativnih mehanizama transformacije i zajedništva, stoga mu je potrebna i deliberacija radi postizanja istog. Inače bi građani bili prepušteni hegemonijskoj borbi za nadmoć bez ikakvog drugačijeg načina političkog međuodnosa. Time bi se potencirao antagonizam među odijeljenim kolektivnim identitetima, kao što i je slučaj današnjeg izrazito polariziranog SAD-a. S obzirom na to, procjenjujem da bi stabilnost političkog jedinstva agonističkog pluralizma bila upitna.

2. Političko - od Schmitta do Mouffe

Carl Schmitt je bio njemački konzervativni pravnik i politički teoretičar, najutjecajniji promišljatelj poimanja 'političkog' u dvadesetom stoljeću. Istaknutom kritičaru Weimarske Republike odnosno liberalne demokracije, zagovorniku Trećeg Reicha odnosno decizionističke vlasti *Führera*, usprkos zaslužene kontroverze ne može se zanijekati velik utjecaj na tijek politološke misli. Njegov nauk potiče reakcije, kritike i daljnji razvoj vlastitih pojmova kroz brojne i raznolik raspon autora kao što su Franz Neumann, Hannah Arendt, John Rawls, Giorgio Agamben, Jacques Derrida, Slavoj Žižek, a naravno i Chantal Mouffe. S obzirom na Schmittov dokumentirani antisemitizam i poborništvo nacizma, reakcije na njega su razumljivo oštre i polarizirajuće. Dok neki argumentiraju kako je antisemitizam neodvojiv od njegova nauka, drugi pružaju blagonakloniji prikaz osobe te tvrde, primjerice, kako je za vrijeme vladavine nacista bio nepovjerljiv i u bojazni spram toga što je Hitlerov pokret bio sposoban učiniti (Meierhenrich & Simons, 2016). Ta diskusija je bez sumnje važna, no prosudba među raznim argumentima takve tematike nadilazi granice ovoga rada, kako po kapacitetu tako i po naumu. Bitno nam je uspostaviti odnos između ideja Carla Schmitta i Chantal Mouffe. Uostalom, slažem se sa njenom konstatacijom kako se sa idejama određenog autora treba hrvati radi sile argumenta, a ne njihovih vlastitih moralnih odlika (Mouffe, 2005: 4). U čemu se nalazi sila njegova argumenta za Mouffe?

Chantal Mouffe oblikuje svoju agonističku misao kao reakciju spram onoga što prepoznaje kao dominantni diskurs moderne demokratske teorije. Za nju, taj diskurs se sastoji od racionalističke i esencijalističke misli koju pronalazi u idejama određenih liberalnih, deliberativnih i postpolitičkih teoretičara. “Istočni grijeh” tih autora je oglušenje spram neiskorjenjivosti konflikta unutar društva zbog čega pretpostavljaju mogućim postizanje harmoničnog, nekonfliktnog poretka. Bonnie Honig označava takvu ambiciju “političkom teorijom vrline” (Honig, 1993: 2-3). Teoretičari vrline polaze od preferiranih koncepcija subjektiviteta i poretka te pretpostavljaju da je kroz racionalan uvid moguće spoznati i ostvariti takav niz institucija i normi koji bi uklonili uzroke i posljedice patnje ili konflikta unutar zajednice - krajnji cilj je uklanjanje disenzusa. Honig ih također naziva teoretičarima okončanja [*closure*] jer smatra da drže zadatkom političke teorije da se politika spozna, obavi ali i izvrši jednom za svagda. Za agoniste, na taj način dolazi do negacije strateške naravi politike. Tako, primjerice, Mouffe zamjera Anthonyju Giddensu njegovu tvrdnju kako je podijela na oprečni lijevi i desni spektar ostavština “jednostavne modernizacije” koju treba nadići u vremenima “refleksivne modernizacije” (Giddens, 1999). Giddens tvrdi kako treba otići korak dalje od te podijele i koncipirati demokraciju kao dijalog. Mouffe kritizira njegov projekt jer implicira da ne živimo više u vremenima društvene podjele (Mouffe, 2000: 108). Usred te priče čini se kako jedino preostaje shematiziranje i provođenje odluka i planova koji mogu biti svima na korist, to jest, izvedba politike bez ostatka ili gubitka. Prema tome bi i odnosi moći bili stvar prošlosti a jedino što preostaje je puko natjecanje interesa koje treba naštimati kroz dijalog.

Mouffe upućuje Rawlsu i Habermasu sličnu kritiku. S jedne strane, Rawlsov projekt političkog liberalizma (Rawls, 1993) pokušava osigurati legitimitet i stabilnost liberalnog poretka u modernim uvjetima pluralizma obuhvatnih doktrina. Pritom, vrši distinkciju između jednostavnog i razložnog pluralizma, gdje bi unutar potonjeg mnoštvo ‘razložnih’ doktrina trebalo pružiti potporu političkoj koncepciji pravde. Zagovornici obuhvatnih vjerskih, moralnih i filozofskih doktrina su razložni ukoliko, svaki iz svoje perspektive, mogu razmotriti i podupirati političku koncepciju pravde, time postižući stabilan preklapajući konsenzus: “Naše vršenje političke moći je valjano, dakle opravdano, samo kada se vrši u skladu sa ustavom čije osnove svi građani mogu razumno podržavati u skladu sa principima i idealima koje smatraju razumnim i racionalnim” (Rawls, 1993: 217). S druge strane, spram Rawlova supstancijalnog Habermas pruža proceduralni pristup demokraciji. Unutar tog pristupa, putem deliberacije sudionici mogu utvrditi kakve i koje procedure su prihvatljive za sve uključene. Sudionici se

ne moraju slagati o sadržaju pravednosti kao kod Rawlsovih principa pravednosti, već o pravednosti samog procesa: “ako je postupak bio korektan... onda se i presuda može smatrati pravednom” (Reese-Schaefer, 2004: 4). Seyla Benhabib opisuje željene karakteristike deliberativnog procesa kao sljedeće :

(1) norme jednakosti i simetrije vladaju participacijom u deliberaciji; svi imaju istu priliku inicirati govorne akte, propitivati, ispitivati i otvarati debatu; (2) svi imaju pravo propitivati zadane teme razgovora; i (3) svi imaju pravo inicirati refleksivne argumente o samim pravilima diskurzivne procedure i načina na koji se ona primjenjuju i vrše. Ne postoje *prima facie* pravila koja ograničavaju dnevni red rasprave ili identitet sudionika, dokle god bilo koje isključene osobe ili skupine mogu opravdano pokazati da se i njih tiču predložene norme (Benhabib, 1996: 69-70).

Što više se proces poklapa sa navedenom ‘idealnom govornom situacijom’, tim više je postignut stupanj legitimnosti i racionalnosti. Konkretno, stvara se takav institucionalni aranžman koji proizvodi konsenzus koji je u “zajedničkom interesu svih, te proizlazi iz racionalnih i poštenih procesa kolektivne deliberacije između slobodnih i jednakih pojedinaca” (ibid: 70).

Za Mouffe, njihovi ciljevi ostvarenja racionalnog konsenzusa su problematični jer streme ka prethodno navedenom okončanju, zatvaranju politike dok su prepreke njihovim ciljevima ontološke. Rawls i Habermas pokušavaju uspostaviti javnu sferu u kojoj vrijednosni pluralizam nije nadležan, odnosno gdje je moguć jednoglasan racionalni konsenzus lišen partikularnosti, ali Mouffe ukazuje kako su partikularni oblici života upravo preduvjet mogućnosti komunikacije putem koje oni žele doći do željenog konsenzusa (Mouffe, 2000: 98). Vrijednosni pluralizam je neiskorjenjivi element moderne demokracije zbog čega su i njihovi pokušaji pronalaženja racionalnog razrješenja konfliktnosti društva nemogući (ibid: 102). Politika postoji kroz razliku, a bilo kakav konsenzus koji tvrdi suprotno samo će imati učinak maskiranja čina moći koji uspostavlja neminovno isključiv konsenzus te izopćenja isključenih kao ‘nerazumnih’ ili ‘nemoralnih’. Kako Bonnie Honig sažima: “Uzeti razliku – a ne samo identitet – ozbiljno u demokratskoj teoriji znači potvrditi neizbježnost konflikta i neiskorjenjivost otpora političkim i moralnim projektima uspostave subjekata, institucija i vrijednosti” (Honig, 1994: 567). Mouffe kaže kako bi često pronalazila vrijednu protutežu racionalističkoj poziciji među konzervativnim autorima (Mouffe, 2005: 4). Među njima je glavni, dakako, Carl Schmitt. Preuzimajući njegovu misao, sila njegova argumenta stoga

postaje protusila Mouffinim teorijskim suparnicima. Za nju, Schmitt je relevantni autoritet razumijevanja upravo onoga s čim se njeni suparnici odbijaju suočiti - naravi političkog.

2.1. Političko prema Schmittu

Schmitt uspostavlja političko u distinkciji spram drugih, 'stvarnih', područja ljudskog djelovanja i misli - spram moralnog, estetskog, ekonomskog ili nekog drugog područja, pri čemu se političko javlja kao pojam koji je potpuno neovisan o bilo kojem od njih. Svako od tih područja biva to što jest jer posjeduje vlastite kriterije "posljednjih razlikovanja" (recimo, kriterij moralnog je dobro i zlo). Po pitanju kriterija, Schmitt pronalazi autonomni prostor političkog kroz razlikovanje između prijatelja i neprijatelja. Važno je istaknuti kvalitetu pojma koja se značajno razlikuje od prethodnih navedenih domena. Dok je, primjerice, ekonomsko "stvarno područje ljudskog mišljenja i djelovanja", što će reći da se onkraj njegove razlikovne opreke može naći ostvarenje kroz 'proizvod', 'profit' ili 'gubitak', u tom smislu političko ne postoji. Schmitt opisuje njegovu posebnost na sljedeći način: "Smisao je razlikovanja prijatelja i neprijatelja da označi krajnji stupanj intenziteta povezivanja ili razdvajanja, asocijacije ili disocijacije; ono može teorijski ili praktički postojati, a da se ne moraju primijeniti sva ona moralna, estetska, ekonomska ili druga razlikovanja" (Schmitt, 2007: 71). Ono postoji kao vezivo ili trenje između ljudi, i to tek kao ono krajnje, najintenzivnije. Upravo zato što nije sadržajno određeno može iskoristiti ostala područja radi pojačanja intenziteta vlastitog razlikovanja. Na primjeru moralnog i estetskog, tako se učestalo prikazuje neprijatelja kao "zlog i ružnog". Vrijedi i druga strana, onaj koji zaista biva moralno zao i estetski ružan ne mora biti politički neprijatelj, "pa čak može izgledati korisno s njim praviti poslove". Jedina bitna odrednica neprijatelja jest da on pokušava negirati našu "bitkom određenu egzistenciju" (ibid: 71). Schmitt inzistira na tome da se antagonizam tiče isključivo egzistencijalnog. Ono što neprijatelja čini takvim jest ekstremna egzistencijalna distanca spram nas samih. Neovisno o specifičnim razlozima i uzrocima, ako je on nama toliko stran moguć je, iako ne nužan, otvoreni vojni sukob sa njim. Iz toga slijedi niz posljedica koje određuju epifenomene pojma.

Mogli bismo ih sumirati na sljedeći način: (i) politički subjektivitet leži u egzistencijalno pogođenim (ii) kolektivima koji polažu pravo nad (iii) političkim jedinstvom. Prema prvoj točki (ibid: 71-72), ako dođe do manifestacije krajnjeg slučaja, jedino oni koji sudjeluju

‘vlastitom kožom’ su kvalificirani prosuđivati o načinu rješavanja antagonizma. Rješenje takvog sukoba ne može predvidjeti zakon, niti može presuditi arbitraža treće strane. Relevantni *ratio* jest samo onaj sudionika sukoba u partikularnom slučaju. Prema drugoj točki (ibid: 72), subjekti sukoba nisu pojedinci, već kolektivi. S obzirom na to, odnos s neprijateljem može biti samo javan, te samo spram druge cjeline. U suprotnom pričamo o privatnom neprijatelju i osjećajima koji za političko nisu bitni jer se ne dotiču cjeline.

Schmitt drži liberalizam problematičnim jer u svojoj srži postavlja individuu kao početnu i krajnju točku svakog političkog razmatranja (ibid: 95-96). Radi toga liberalizam vodi u negaciju političkog jer ne može razviti pozitivnu teoriju države. S jedne strane, liberalizam nastupa skeptično spram bilokakve državne i druge moći radi zaštite individualne slobode, stoga uvijek smjera ograničavati pozitivnu slobodu države kroz “liberalne kritike politike”. S druge strane, liberalizam dopušta državi onoliko pozitivne slobode koliko je primjereno radi očuvanja negativne slobode pojedinaca. Nadalje, primat individue spram kolektiva državi veže ruke u slučaju potrebe vršenja one najdrastičnije, ali neophodne pozitivne slobode - naređenja potencijalnog žrtvovanja života građana radi zaštite od neprijatelja. Uslijed toga dolazi do proturječja liberalne demokracije, koje Schmitt prikazuje kroz riječi švicarskog povjesničara Jacoba Burckhardta: “Ona treba biti u stanju učiniti sve moguće, ali više ništa ne smjeti, osobito ne smije svoj postojeći oblik braniti od krize” (Burckhardt, 1979., cit. prema Schmitt, 2007: 70). Povodom iznesenog, Schmitt govori kako liberalizam ima neprestanu averziju spram države i političkog “i umjesto toga se kreće u tipičnom, stalno obnavljanom polaritetu dvaju heterogenih sfera, naime etike i privrede, duha i posla, obrazovanja i posjeda” (ibid: 95). Schmitt navodi niz pojmova koji radi te tendencije liberalizma prolaze proces depolitizacije, rastvarajući političke pojmove i predodžbe u pojmove svojstvene jednom od navedenih polova: borba postaje privrednom konkurencijom ili etičkom diskusijom; društvo privredno biva sustav proizvodnje, a etički čovječanstvo; samorazumljiva volja se mijenja za racionalnost i kalkulaciju, i tako dalje... (ibid: 96). Schmitt zaključuje kako, na kraju krajeva, liberalizam time političko ne može izbjeći, već mu samo zadati drugačiju (privrednu ili humanističku) supstanciju te ga skriti iza depolitiziranog, eufemiziranog vokabulara (ibid: 100). Schmitt je jednako negativno nastrojen prema unutardržavnom pluralizmu. S obzirom da se političko bitno manifestira putem političkog jedinstva cjeline, ključna politika za Schmitta jest praksa odnošenja među cjelinama. U doba moderne, to su države. Politika je “politika u velikom smislu, visoka politika” (ibid: 62) međunarodnih i međudržavnih odnosa. Gledajući s te razine nadalje, spuštamo se od državne pa sve do politike spletki i intriga, gdje se sa svakom

sljedećom stepenicom gubi osjećaj za ozbiljnost krajnjeg, određujućeg slučaja (ibid: 73). Stoga, jedini smisleni pluralizam jest onaj među državama kao mjerodavnim instancama odluke o političkom, odnosno pluriverzum suverenih država.

Prema trećoj točki (ibid: 77-78), cjelina ljudi biva političkim subjektom ako odlučuje o političkom. 'Svrstavati se politički' uvijek znači ravnati se po onom ekstremnom slučaju izviranja fizičkog odnosno vojnog sukoba. Dokle god je moguće, makar potencijalno, razlikovanje prijatelja i neprijatelja, mogućnost otvorenog i nasilnog sukoba ne može se opovrgnuti. U tom smislu antagonizam je neiskorjenjiv. Zato što je vezano uz najozbiljniji slučaj, odlukom o preciziranju prijatelja i neprijatelja cjelina postiže jedino "mjerodavno i suvereno" jedinstvo, ono političko.

Schmittova koncepcija političkog jedinstva kvalitativno prati pojam političkog - ona se jednostavno odnosi na postojanje ili nepostojanje odluke o političkom, a ne na njen sadržaj. Zato, iako je država primarni predmet Schmittova istraživanja, nije nužno govoriti o njoj. "Pojam države pretpostavlja pojam političkog" (ibid: 66) jer je država tek jedan od mnogih oblika političkog jedinstva, iako bez sumnje najznačajniji. Ekvivalencija države sa političkim je smisljena ukoliko država jest tako snažna organizacija da ima monopol nad odlučivanjem o političkom. Drugim riječima, ako unutar države neka društvena skupina, koja god i kakva god bila, zadobije toliko moći da odlučuje o prijatelju i neprijatelju, ta skupina postaje nova "supstancija političkog jedinstva". Isto može biti rečeno i na razini drugih stvarnih područja ljudskog djelovanja. Primjerice, kada je kršćanska Crkva proklamirala rat protiv nevjernika i pošla u pohod na Jeruzalem, supstancija političkog jedinstva je bila vjerskog, to jest, moralnog karaktera. Neprijatelj je bio neprijatelj jer je bio grešan.

Kako Chantal Mouffe razumije političko? (Mouffe, 2000: 100). Ona političko poima kao "dimenziju antagonizma koja je svojstvena ljudskim odnosima, antagonizam koji može poprimiti mnogo oblika i proizaći iz mnoštva vrsta društvenih odnosa". Također, političko je na razini ontološkog. Tiče se "samog načina na koji je društvo uspostavljeno", odnosno onoga što je konstitutivno politici kao takvoj (Mouffe, 2005: 9). Inicijalno, čini se kako njezina pozicija dosta rezonira sa Schmittovom. Antagonizam je nešto što je zadano ljudskim bićima kao takvim i ne možemo poreći mogućnost njegova izviranja. Ipak, ako razmotrimo njenu definiciju politike, vidimo da postoji razlika: "Politika je skup praksi, diskursa i institucija koje žele uspostaviti određeni poredak i organizirati ljudski suživot u uvjetima koji su uvijek potencijalno konfliktni jer su pod utjecajem dimenzije političkog" (ibid: 100). Gledano iz

perspektive Schmitta, mogli bismo reći kako je za Mouffe prvenstveni zadatak politike onaj državne politike, gradnje institucija i poretka koji omogućava normalan život građanima. No, da bi utvrdili o kakvoj se razlici radi, treba otići korak unatrag ili iza ovdje spomenutih definicija Mouffe. Tim korakom uvidjet ćemo da su pružene definicije znatno razvijene prethodno agonističkoj fazi djelovanja, u okviru postmarksizma, to jest, teorije diskursa.

2.2. Političko prema Mouffe

Mouffe razvija teoriju diskursa razvijena zajedno s Ernestom Laclauom unutar djela “Hegemonija i socijalistička strategija” (Laclau & Mouffe, 2001). Laclau i Mouffe pružaju sljedeći opis teorije diskursa:

... teorija diskursa nije puko teorijski ili epistemološki pristup; ona implicira, tvrdeći radikalnu povijesnost bića i prema tome čisto ljudsku narav istine, predanost pokazivanju svijeta kakvim jest: potpunom socijalnom konstrukcijom ljudskih bića koja nije utemeljena u nikakvim metafizičkim ‘nužnostima’ van njih samih – niti Bog, niti ‘esencijalni oblici’, niti ‘nužni zakoni povijesti’ (Laclau & Mouffe, 1987: 106).

U osnovi, društvo se poima kao nešto što nema racionalno ili objektivno utemeljenje. Ono ne može nikada biti u potpunosti zgotovljeno. Diskurs, to jest, smisao pojmova, identiteta, događaja je pitanje artikulacije koja je uvijek djelomična. On je prostor prijepora među društvenim skupinama. Diskurs je “redukcija mogućnosti” (Jorgensen & Phillips, 2002: 27) utoliko što se uvijek uspostavlja uključivanjem određenih značenja na štetu drugih. Svi isključeni znakovi, pojedinačno zvani ‘elementima’ (znakovi nefiksiranog značenja), skupno tvore ‘diskurzivno polje’. Suprotno tome, unutar diskursa stoje ‘momenti’ kao znakovi koji trenutno, odnosno djelomično, drže fiksirano značenje. Potpuno fiksiranje je nemoguće jer je alternativna artikulacija uvijek potencijalno ostvariva. Dakle, diskurs uvijek samo u određenoj mjeri uspijeva fiksirati značenje. Pri tome su važne takozvane ‘nodalne točke’ koje sa privilegirane pozicije vrše funkciju orijentira svim drugim znakovima (Laclau, 1990: 28). Drugi znakovi dobivaju smisao kroz svoj odnos sa nodalnim točkama. Doduše, nodalne točke su ‘plutajući označitelji’ ukoliko su predmet prijepora između više oprečnih diskursa. To znači da same po sebi nemaju značenje, već se vodi borba oko fiksiranja dominantnog shvaćanja pojma. Utoliko i dolazi do antagonizma, jer dolazi do spora između dva diskursa oko značenja nodalnih točaka. Svaki diskurs pokušava postignuti privilegiranu poziciju fiksiranja smisla stvari ne bi li se prikazao kao ‘objektivan’, odnosno hegemonijski dominantan.

Laclau i Mouffe razvijaju koncepciju hegemonije polazeći od one Antonia Gramscija (ibid: 32-38). "Hegemonija se najbolje razumije kao organizacija *pristanka* - procesi kroz koje se podređeni oblici svijesti stvaraju bez priziva nasilja ili prisile" (Barrett, 1991: 54), dakle ona je pitanje oblikovanja značenja stvari. S time se Gramsci odmiče od klasične marksističke dihotomije baze-nadgradnje, gdje je tok radnje u nadgradnji (država, kultura, političke institucije, odnosi moći...) određen bazom (ekonomija, odnosi proizvodnje). Politika zadobiva autonomni djelatni prostor mimo toga da je puki instrument ekonomskih interesa buržoazije. Međutim, Laclau i Mouffe ne mogu stati na Gramscijevoj koncepciji jer je ipak u konačnici ekonomski određena - ljudi pripadaju objektivnim klasama, znali to ili ne, a ekonomsko formira 'prave' interese i kriterije svrstavanja u klase. S obzirom na postavke teorije diskursa, ekonomika, poput svake nesocijalne objektivnosti, nije važeća.

Gramscijeva hegemonija provučena kroz poststrukturalistički filter nosi znatno drugačije posljedice. Ona je križište između 'objektivnosti' i 'političkog' (ibid: 36-37). Objektivnost označava društvene prakse i diskurse čije značenje biva toliko jako usidreno (fiksirano) da se ignorira činjenica kontingencije njihova nastanka (Laclau 1990: 34). Laclau i Mouffe pod kontingencijom podrazumijevaju nešto što je moguće, ali ne i nužno. Spram toga, političko je antagonističko utoliko što označava prostor borbe dvaju ili više diskursa oko značenja u njima značajnim pojmovima, odnosno sporenja oko objektivnog. Politika postaje čin hegemonijske konstrukcije društva unutar kojeg postoje privilegirani i diskriminirani diskursi. Polazeći od Foucaulta, moć je shvaćena kao sveprožimajući čimbenik proizvodnje hegemonijskih i kontrahegemonijskih diskursa. Ona oblikuje totalitet društvenog smisla uključenjem nekih, a isključenjem drugih značenja. Po tome, diskurzivna artikulacija je uvijek suštinski čin moći. Spram Foucaulta, Laclau i Mouffe ne vrše distinkciju između nediskurzivnog i diskurzivnog. To ne znači negaciju postojanja objektivnog svijeta, već da i materijalni (nelingvistički) svijet pripada u diskurzivno. U tom smislu, čovjekov svijet je u potpunosti socijalna konstrukcija podložna diskurzivnoj artikulaciji, odnosno socijalno je postavljeno nad objektivno.

Uporište pri tvrdnji nefiksiranosti diskursa Mouffe pronalazi u Derridinom 'konstitutivnom vanjskom' [*constitutive outside*] (Mouffe, 2005: 15-18). Svaki identitet je relacijski pojam koji nastaje uspostavom razlike te nema smisao ili objektivnost iz sebe samog. Razlika nam govori kako pojam uopće ne može ni biti postojati bez toga što njemu stoji kao izvanjsko. Razlika koja konstituira pojam jest pojmu intrinzična izvanjskost koja ga tvori, ali i negira. Primjerice,

osoba je radikalni demokrat zato što se bori protiv hijerarhije potlačenosti koju percipira kao svojstvenu neoliberalizmu, ali ne može biti time ako u prvom trenu nije identificiran neoliberalizam kao izvor nepravde i nejednakosti, nešto što priječi radikalnog demokrata da bude 'sav svoj'. Trenutak propitivanja identiteta je poput trenutka osporavanja hegemonije – osvještava se moment unutar kojeg je identitet uspostavljen kakvim jest, te prokazuje kao posljedica kontingentnog, prekarnog odnosa moći, odnosno isključivosti. Stoga, 'konstitutivno vanjsko' je prisutno u nutrini objekta kao uvijek prisutna mogućnost što svaki identitet čini kontingentnim. S obzirom na to, moć se ne može razumjeti kao odnos koji se odvija između unaprijed zadanih identiteta, već sudjeluje i u tvorbi identiteta. Dakle, antagonizam proizlazi iz sruza parcijalno uspostavljenih identiteta gdje prisutnost 'Drugoga' sprečava prvoga da bude totalno svoj (Laclau & Mouffe, 2001, 125). Društveni antagonizam (ibid: 47-49) izvire u dodirnoj (nodalnoj) točki dva međusobno isključiva diskursa. Jedan diskurs prijete destabiliziranju fiksiranog značenja momenata onoga drugoga. Antagonizmi se rješavaju kroz hegemonijsku intervenciju koja prisiljava željeni smisao nad drugoga. Rješavanje antagonizma je suštinski čin moći kojim se sili propagirani smisao do onog trenutka kad se jedan od njih ne 'naturalizira' kao objektivan, a drugi biva podređen odnosno poražen.

Pojedinac je sad križište identiteta koji su rezultanta niza diskursa. Pripisuju mu se 'subjektne pozicije' koje fiksiraju njegovo mjesto unutar određenog diskursa. Primjerice, pozicija pojedinke kao 'učiteljice' određuje njezinu ulogu u učionici, moguće i primjerene izjave i akte spram učenika, odnose spram drugih pozicija u diskursu 'obrazovnog sustava', i tako dalje... Međutim, treba naglasiti kako njena autonomija ne postoji - pojedinci su totalno diskurzivno određeni: "Subjektivni nisu izvor društvenih odnosa - ni u ograničenom smislu da su obdareni moćima kojim čine iskustvo mogućim - jer svo 'iskustvo' ovisi o preciznim diskurzivnim uvjetima mogućnosti" (Laclau & Mouffe, 2001: 115). Nadalje, subjekt je fragmentiran - on uvijek i na više načina pripada mnoštvu diskursa. Kolektivni identiteti podliježu logici ekvivalencije (uspostava lanaca ekvivalencije koji određuju i reduciraju značenja) i logici diferencije (umnažanje i razlikovanje značenja spram onih etabliranih). Repräsentacija (Jorgensen & Phillips, 2002: 45-46) se sada više ne može vršiti prema nekim objektivnim, empirijskim kategorijama (kako građane u parlamentu predstavljaju zastupnici). Nije slučaj da već postoji objektivna kategorija, 'netko tko se treba zastupati', i oni koji nakadno preuzimaju poziciju zastupanja, već se i zastupljene skupine i oni koji ih zastupaju međusobno diskurzivno formiraju u tom kontinuiranom, heterogenom procesu. Cjelina je predmet neprestane političke konstrukcije.

2.3. Od antagonizma ka agonizmu, od homogenosti ka pluralizmu

U ovom trenutku možemo bolje vidjeti distancu između političkog Schmitta i Mouffe. Za razliku od Schmittovog egzistencijalnog, Mouffe tvrdi kako se političko tiče isključivo diskurzivnog, a diskurzivno je čovjeku sveobuhvatno. Za Schmitta antagonizam je uvijek potencijalan razvitak političke situacije posljedicom mogućeg razlikovanja prijatelja i neprijatelja, ali su u pitanju uvijek konkretni slučajevi i konkretne cjeline ljudi. Za Mouffe antagonizam je čin ostvarenja hegemonijske nadmoći i osporavanja istog. Tiče se određivanja društvenog prostora smisla posljedicom nemogućnosti konačnog fiksiranja istog¹. U oba slučaja zasigurno dolazi do pobijanja individualizma i promicanja uloge kolektivnih identiteta, no s vrlo distinktnim razlozima. Schmitt utapa pojedinca u volji političke zajednice radi imperativa opstanka kolektiva dok ga Mouffe rasplinje među subjektivnim pozicijama diskursa povodom deesencijalizacije subjekta. Iako evidentno imaju vrlo distinktno perspektive, čini se kako Mouffe pronalazi zajedničku sponu razumijevanja političkog, ono zbog čega smatra Schmitta upućenim u narav pojma, u tome što oboje tvrde kako političko proizlazi iz razlike. Za Schmitta, političko se manifestira kada prijatelji preciziraju neprijatelja kao egzistencijalnu prijetnju. Za Mouffe, deridovsko 'konstitutivno vanjsko' utvrđuje kako je nemoguće uspostaviti kolektivni identitet, 'nas', bez da uspostavimo 'njih'. Ono što je ključno, oboje smatraju da je političko polemičke naravi. Prema Schmittu, "svi politički pojmovi, predodžbe i riječi imaju polemički smisao; oni imaju u vidu konkretnu oprečnost, vezani su za konkretnu situaciju, čija je krajnja konzekvencija svrstavanje prijatelj-neprijatelj" (Schmitt, 2007: 73), a Mouffe se stavlja uz bok Schmittu pojašnjavajući kako oboje pripadaju 'disocijativnoj' koncepciji političkog koja tvrdi kako je "politika uvijek pitanje konflikta i antagonizma koji nemaju racionalno rješenje" stoga je zadatak "uspostava institucija koje kontroliraju disenzus bez izviranja građanskog rata" (Klemperer, 2021).

¹ Predviđam kako bi Schmitt odbacio Mouffinu vlastitu poziciju kao još jednu negaciju političkog. Podsjetimo, Schmitt inzistira da se političko tiče isključivo egzistencijalnog. On eksplicitno poriče mogućnost i primjerenost shvaćanja pojmova prijatelja i neprijatelja na apstraktan ili simbolički način (Schmitt, 2007: 72,74). Ti pojmovi nisu "metafore ili simboli" niti "normativne ili čisto-duhovne opreke" te ne smiju biti u spoju sa "ekonomskim, moralnim i drugim predožbama" a pojam neprijatelja bitno određuje "eventualnost borbe koja se nalazi u području realnoga". S obzirom da je teorija diskursa postavljena tako da razumije cjelinu društvenih fenomena kao da je organizirana prema istom principu poput jezika (Jorgensen & Phillips, 2002: 35), ne bi li Schmitt opovrgnuo da se radi o političkoj teoriji već o zamagljivanju političkog putem simboličkog?

Na tragu toga možemo i prijeći na moment u kojem Mouffe nastupa 'protiv Schmitta', to jest, kada spram njega stane u obranu liberalne demokracije i pluralizma (Mouffe, 1999). Schmitt zaključuje kako je zbiljska demokracija oprečna liberalizmu jer njena jednakost uvijek postoji na osnov isključivosti (Schmitt, 1988: 9). Demokracija iziskuje da jednaki uživaju privilegije jednakosti, dok ostali za to trebaju biti uskraćeni. Demokratska jednakost je ipak 'politička' - ona u okrilju političkog diskriminira između 'nas' i 'njih'. Stoga, demokratska jednakost nije istovjetna apstraktnoj, poput liberalne jednakosti pojedinca kao dijela čovječanstva, već je supstancijalna odnosno ovisi o 'supstanciji jednakosti'. Supstancija može biti raznolikog kova, te varira kroz povijest (Schmitt navodi primjere građanske vrline unutar republika ili sloge po pitanjima vjere unutar engleskih sekta sedamnaestog stoljeća). Suštinski, ona djeluje kao mjerilo prema kojem pojedinac može ili ne može uživati privilegije demokracije. U okviru moderne demokracije Schmitt tvrdi da je to nacionalna homogenost. Dakle, demokracija potrebuje homogenost, sudjelovanje građana u zajedničkoj supstanciji čime se diskvalificira liberalne koncepcije univerzalnog pojma čovječanstva ili kozmopolitizma kao politički besmislene i opasne.

Za Mouffe, Schmitt pruža točan uvid u narav demokracije. Demokratski identitet može nastati samo u slučaju demarkacije 'nas' i 'njih', demokracija je takav oblik koji uvijek uspostavlja odnose isključivosti i postoji kroz razliku. Međutim, to što Schmitt prikazuje kao poguban odnos između liberalizma i demokracije, Mouffe reformulira kao tenziju između "liberalne 'gramatike' jednakosti, koja pretpostavlja univerzalnost i referiranje na 'čovječanstvo', i prakse demokratske jednakosti, koja zahtijeva politički moment diskriminacije između 'nas' i 'njih'" (Mouffe, 1999: 43). Spram Schmitta, ona tvrdi kako ta tenzija ne mora biti pogubna, već je upravo izvor vrijednosti unutar samog sustava. U dinamici nerazrješivog odnosa između demokratskog i liberalnog dijela jednadžbe (ili kako to Mouffe još naziva, 'demokratskim paradoksom') kroz konfliktnu recipročnost, demokracija zauzdaje liberalnu tendenciju ka "apstraktnom univerzalizmu", dok liberalni pojmovi 'čovječanstva' i 'ljudskih prava' pružaju polemičku osnovicu za propitivanje i osporavanje isključivosti na osnov kojih se uspostavila demokratska jednakost.

Mouffe tvrdi kako Schmitt griješi jer poima političko jedinstvo i identitet u okviru empirije - kao konkretne zadatosti. Ona smatra njegovu poziciju kontradiktornom te uskraćuje njegovoj opreci prijatelj-neprijatelj status "prave političke konstrukcije", ustvrdivši kako se zapravo radi o "pukom prepoznavanju već postojećih granica". Mouffe tvrdi da se radi o kontradikciji jer

da bi Schmittova bojazan od pluralizma bila “distinktna politička vjerojatnost”, jedinstvo bi trebalo biti shvaćeno kao “kontingentna činjenica koja zahtijeva političku konstrukciju”, a ne sročeno kao “faktum čija očitost može zanemariti političke uvjete svoje proizvodnje” (Mouffe, 1999: 42-43). Po iznesenim postavkama teorije diskursa, možemo razumjeti kako Mouffe u suštini kritizira Schmitta jer svojim pojmovima upisuje objektivnost čiju mogućnost Mouffe opovrgava². Za nju je politička konstrukcija u suštini čin moći i neprestane diskurzivne artikulacije, odnosno konstrukcije poretka postavljanjem određenih diskursa putem isključivanja drugih. Schmitt pretpostavlja postojanje političkih cjelina kao objektivnih kategorija, dok su one zapravo predmet neprestane političke konstrukcije³.

3. Agonistički pluralizam

Chantal Mouffe drži kako se unutar liberalne demokracije upravo kontinuirano događa takva (re)konstrukcija kao što je prethodno navedeno. Za granicu koju Schmitt smješta interno (prijatelj/demos) i eksterno (neprijatelj/stranac), Mouffe smatra da vrijedi i unutar političke zajednice liberalne demokracije. Neprijatelj, onaj s kojim se borimo, onaj koji nam je stran, može biti i naš sugrađanin. Prema Mouffe, jednom kada se suočimo sa polemičkom naravi političkog uvidjet ćemo glavni zadatak i način provedbe politike unutar moderne demokracije.

² Nisam siguran koliko ozbiljno da uzmem njezin poststrukturalistički stav s obzirom da se često čini kako se ni Mouffe ne može pomiriti s time što zapravo misli. U jednom trenutku koristi prikaz fenomena gomile Eliasa Canettija u prilog afirmaciji uloge strasti u politici, te ide kontra svojeg viđenja subjekta bez esencije. Sada, društveni akteri (evidentno pojedinci) imaju nagone - “nagon ka individualnosti i distinktnosti” s jedne strane i “nagon zbog kojeg žele postati dijelom gomile da bi se izgubili u momentu spajanja sa masom”. Ti nagoni su “temeljni sastojak [*part and parcel*] psihološkog sastava ljudskih bića” (Mouffe, 2005: 24). U drugom trenutku, Mouffe govori kako se “‘prirodno stanje’ u svojoj hobsijanskoj dimenziji nikada ne može potpuno iskorjeniti već samo kontrolirati” (Mouffe, 1993: 6), dok u trećem se slaže sa Schmittom koji ustvrđuje kako “uvijek postoje konkretne ljudske skupine koje se bore sa drugim konkretnim ljudskim skupinama” (ibid: 113, cit. iz Schmitt, 1988: 67). Konkretna, esencijalna ljudska bića u prirodnom stanju, ili kontinuirano artikulirani, radikalno povijesni, deesencijalizirani subjekti? Mouffe je krajnje ambivalentna.

³ Međutim, čini mi se kao da Schmitt priča o nečem puno bazičnijem. Supstancije političkog jedinstva i jednakosti su promjenjive, povijesni proizvod, dakle konstrukcije. Radi li se o empirijskoj zadatosti jedinstva ili jednakosti odnosi se isključivo na njihovo postojanje ili nepostojanje u danom trenutku. Uzmimo inicijalni moment rata u Ukrajini. Rusija je odmah napala Kijev, središte države s planom da u kratkom roku svrgne vlast i instalira vlastitu marionetu. Zašto? Zato što je, između ostaloga, “specijalna vojna operacija” poduzeta pod pogrešnom premisom da u Ukrajini nije postojalo političko jedinstvo. Rusi su smatrali da Ukrajinci nisu spremni braniti kijevsku vlast i ukrajinsku državu već da će otvorenih ruku ili bez značajnog otpora dočekati rusku vlast. Da je njihovo političko jedinstvo u tom danu trenutku bilo predmet konstrukcije, društvenog spora oko nadmoći, kako bi se kao cjelina obranili od agresije?

Zadatak se sastoji u “pripitomljavanju neprijateljstva i ublažavanju potencijalnog antagonizma koji postoji u ljudskim odnosima” te “tvorbi jedinstva u kontekstu konflikta i raznolikosti” (Mouffe, 2000: 101)

Konkretnije, zadatak se provodi prihvaćanjem drugoga tako da ga se više ne percipira kao neprijatelja, već kao protivnika “s čijim idejama se borimo ali čije pravo da brani te ideje ne propitujemo”, to jest, sa sviješću da su naše pozicije krajnje nepomirljive. Jednostavnije rečeno, zadatak leži u transformaciji antagonizma u agonizam. Mouffe naglašava kako pri promjeni percepcije političko kao područje antagonizma ostaje u potpunosti jednako prisutno i nepromijenjeno. Za Mouffe, agonizam nije distinktna kategorija spram antagonizma, on je modulacija potonjeg. Dakle, ne radi se o nadilaženju ontološkog nego o promijeni na razini ontičkog, to je promjena političke prakse⁴. Pomalo perpleksno, Mouffe opisuje protivnike “prijateljskim neprijateljima” (Mouffe, 2000: 13). Prvi dio sintagme duguju “dijeljenom simboličkom prostoru”, dok se u drugom dijelu očituje razlika u načinu “organizacije tog zajedničkog simboličkog prostora” (ibid: 13). Dakle, protivnik ne prestaje biti neprijateljem, već zato što prihvaća određene pretpostavke i vrijednosti koje tvore zajednički prostor, može biti smatran legitimnim. Prelazi se iz nepostojanja dijeljenog simboličkog prostora (antagonizma) u stanje postojanja istog. Što se tiče samog načina transformacije antagonista u agoniste, Mouffe ostaje nedorečena. Ona inzistira kako prihvatiti drugoga kao protivnika nije toliko nalik na “proces racionalnog uvjeravanja”, već više poput “konverzije” koja podrazumijeva da se “podvrgnemo radikalnoj promjeni u političkom identitetu” (ibid: 102) tvrdeći kako je proces transformacije analogan Kuhnovoj promjeni znanstvene paradigme, ili sažetije, promjeni *Gestalta*. Parafrazirajući Kuhna, Guiseppe Micheli pruža objašnjenje koje spaja te dvije ideje na nama uputan način: “Reorijentacija iz prijašnjeg u alternativni *Gestalt* može biti opisana kao “baratanje s istim svežnjem činjenica kao i ranije, s tim što ih jedne prema drugima stavljamo u novi sustav odnosa, dajući im drugačiji okvir” ili “prihvaćanje drugog kraja štapa.”” (Micheli, 2012: str 2, cit. iz Kuhn, 2002: 97). Eva Erman smatra da Mouffe upućuje na samu transformativnu odluku kao “moralnom odabiru koji se ne može objasniti niti utemeljiti” (Erman, 2009: 1049), što podsjeća na ono do čega John Gray dolazi

⁴ Alexandre Lefebvre argumentira kako bi Schmitt vjerojatno odbacio Mouffinu teoriju agonizma da se ni ne dotiče političkog, to jest, da ne argumentira uopće političko već se bavi istim onim liberalnim politikama interesnih grupacija kakve opovrgava (Lefebvre, 2005): “Schmitt bi bio čvrst oko toga da konflikt ne znači Mouffin konflikt. Zapravo, takvo viđenje borbe – poput politike identiteta ili ‘politike’ (sa malim ‘p’) agonističkih grupacija – je beznačajno u svojoj univerzalnosti” (ibid: 87).

preko Isaiaha Berlina, te naziva ‘radikalnim odabirom’ (Gray, 2020). Berlin pruža drugačije viđenje vrijednosnog pluralizma spram pobornika monističkih pokreta i doktrina, onim što bi Mouffe nazvala ‘željom za okončanjem demokratskog razgovora’. Spram monizma koji pretpostavlja da “postoji singularan pokretač povijesti ili put do harmoničnog društva” (Crowder, 2003), Berlin tvrdi: “U svijetu uobičajenog iskustva suočavamo se sa odabirima između jednako konačnih ciljeva, sa jednako apsolutnim zahtjevima, čija ostvarenja nužno dolaze po cijenu žrtve drugih” (Berlin, 2002: 213-214).

Prema Berlinu pojedinci se nalaze u svijetu objektivnih ali i često nesumjerljivih vrijednosti i dobara. S obzirom na nedovršenost i neodređenost (kontingenciju) ljudske prirode, pri odabiru između dobara ne postoji krajnji, objektivni, racionalni kriterij prema kojem bi se jednom za svagda mogli voditi pri odlučivanju. Eventualno, možemo razaznati kriterij prosudbe iz specifičnog konteksta koji, nalik na Wittgensteina, Berlin opisuje kao “opći obrazac života u koji vjerujemo” (ibid: 47). Ipak, ništa ne garantira da će takav kontekst nužno biti dostupan ili valjan oslonac za prosudbu između odluka. Stoga, Gray konstatira kako će se “berlinovski” pojedinci često naći u “epizodama radikalnog izbora ili neutemeljene predanosti” (Gray, 2020: 156).

Međutim, nije jasno kako je ta koncepcija izbora dostupna Mouffe. Gray preko Berlina postulira potencijalnu krajnju nesumjerljivost, oprečnost ali i *objektivnost* dobara među ljudskim bićima. Oni su *djelatni* subjekti kojima Berlin upravo zbog takvih uvjeta bivanja i odabira pretpostavlja krajnju vrijednost “samoaktualizacije kroz odlučivanje” (ibid: 145). Mogli bismo mogli reći da je na osnov objektivnosti dobara početni ‘dijeljeni simbolički prostor’ dostupan svim ljudskim bićima. Antagonizam tada biva jednom od mogućih posljedica izrazito distinktnog i sukobljenog shvaćanja i odabira nesumjerljivih vrijednosti i dobara. Spram toga, Erman zaključuje kako su pojedinci u Mouffinoj paradigmi upućeni na svojevrstu “solipsističku vježbu” (Erman, 2009: 1049) jer ne postoji već zadani simbolički prostor koji svi dijele prethodno prihvaćanju agonizma. Oni transformaciju mogu prihvatiti samo u granicama vlastitog, subjektivnog svijeta. Štoviše, bilo kakvo prihvaćanje postavki agonističkog pluralizma pretpostavlja refleksiju, recipročnu deliberaciju putem koje bi se pojedinci odlučili na ikakvu promjenu simboličkog prostora.

Ipak, za Mouffe je takva radikalna konverzija očigledno moguća, pa i nužna. Ona zaključuje kako je upravo taj disenzus, borba agona, “preduvjet postojanja moderne demokracije”

(Mouffe, 2000: 103). Glavno pitanje demokratske politike postaje manipulacija, a ne negacija moći, a zadatak u oblikovanju moći na takav način koji je sukladan svojstvima demokracije i vrijednostima koje proizlaze iz nje. Specifično, transformacija antagonizma u agonizam iziskuje uspostavu “kanala” koji “kolektivnim strastima” pružaju način izražavanja vlastitih želja i interesa. Mouffe želi umjerenu ishodišnu situaciju u kojoj kolektivi imaju dovoljno prostora za identifikaciju sa njima relevantnim problemima i stajalištima, ali gdje su istovremeno odvrćeni od toga da u drugome prepoznaju neprijatelja.

3.1. Zajedništvo oko etičko-političkih principa

Možda Mouffe predlaže rješenje nalik na Grayev *modus vivendi*. Gray ne želi sustav koji smjera “umirit konflikt između vrijednosti”, nego pronaći zajedničke institucije u kojima “mnogi oblici života mogu biti u suživotu” (Gray, 2000: 5-6). Prema Grayevom neohobsijanskom pogledu, moderna pluralna društva ne trebaju konsenzus, već takve zajedničke institucije unutar kojih se konflikti interesa i vrijednosti mogu ispregovarati. *Modus vivendi* je takav sustav u kojemu je moguć suživot brojnih, nesumjerljivih oblika života od kojih nijedan ne može polagati pravo na titulu najboljeg. Zadatak političkog režima je stoga osiguranje uvjeta suživota i mogućnosti ostvarenja pluralnih ljudskih interesa. No njegova ideja nije režimski *carte blanche*, već oni moraju zadovoljiti određene uvjete da bi bili smatrani legitimnima. Makar Gray uskraćuje liberalizmu odliku univerzalističke doktrine, ipak ne kroči u teritorij relativizma. Postoje univerzalna dobra i univerzalna zla, a svaki režim koji želi taj status legitimnosti mora ih uvažiti. Režim mora uklanjati univerzalna zla ne bi li oslobodio prostor realizaciji dobara. Prevodeći u jezik agonističkog pluralizma, moglo bi se reći kako je zadatak režima transformacija univerzalnog zla antagonizma da bi se raskrčio put ostvarenju univerzalnih dobara. Kako će se ta univerzalna dobra ostvariti i što ona točno znače ovisi o poimanju zasebnih kolektivnih identiteta. Međutim, dok su za Graya univerzalna dobra podložna osobnijoj interpretaciji, univerzalna zla leže u nepobitnim, kulturno neovisnim iskustvima. Tko god drugome onemogućiti pristup ostvarenja i održanja vrijednog života, ostvaruje univerzalno zlo (ibid: 66). Pritom, Gray prigovara relativistima da zaboravljaju “važnu hobsijansku istinu”: “promjena naših uvjerenja o nama ne mijenja naše potrebe. Ljudska bića nisu sazdana od njihovih mnijenja” (Ibid). Pitam se ne bi li Gray smjestio diskurzivni pristup u tu kritiku.

S druge strane, Mouffe evidentno smatra agonistički pluralizam kao nešto više od *modus vivendi* jer se slaže s Rawlsovom procjenom takvog aranžmana da je “vrlo nestabilan, uvijek podložan raspadu te ne stvara dovoljno jako jedinstvo” (Mouffe, 1999: 40). Stoga traži drugačiji model građanstva i političke zajednice za agonistički pluralizam te takvo što i pronalazi u *On Human Conduct* Michaela Oakeshotta (Oakeshott, 1991). Oakeshott razlikuje dva distinktna načina asocijacije, *universitas* i *societas*. *Universitas* podrazumijeva “osobe udružene na takav način da tvore prirodnu osobu; partnerstvo osoba koje je također Osoba, ili u nekim bitnim aspektima poput osobe” (ibid: 203). To je, dakle, udruženje ljudi koji zajedno tvore fiktivnu, pravnu osobu čiji cilj je ostvarenje nekakvog zajedničkog supstancijalnog dobra. S druge strane, *Societas* predstavlja skupinu “aktera koji su, bilo odabirom ili okolnostima, povezani tako da tvore prepoznatljivu asocijaciju nekakve vrste” (ibid: 201). Oni nisu vezani i ne tvrde pripadnost zato što dijele cilj ostvarenja zajedničkog supstancijalnog dobra ili interesa, već zato što su odani jedni drugima. Odanost udruženju i drugome proizlazi iz autoriteta međusobno uvaženih pravila. Ta pravila su ravnodušna spram bilo čije definicije ili pothvata ostvarenja supstancijalnog dobra, to postaje privatna stvar. Oakeshott okuplja ta pravila pod nazivom *respublica* iz čega proizlazi “praksa uljuđenosti koja ne određuje djela, već uvjete kojima se podređujemo pri odabiru djela, stoga zajednički ili ‘javni’ obzir, a ne zajednička svrha, građanskog društva” (ibid: 183). Dakle, građani unutar *societasa* polaze za ostvarenjem vlastitih dobara i želja, ali se pritom ravnaju po *respublici* kako bi odvagali primjerenost ili prihvatljivost specifičnog načina na koji će se odnositi prema drugima dok ostvaruju privatne interese.

Putem *societas* i *respublice* Chantal Mouffe daje oblik građanstvu i građanskoj vezi unutar uvjeta moderne demokracije (Mouffe, 1993: 67-69). Iako Oakeshott priča o ‘moralnim’ obzirima, Mouffe govori o ‘etičko-političkim principima’ jer smatra da Oakeshott očigledno ne razmišlja o nekim općim moralnim principima ili pravilima. Naš i tuđi legitimitet kao protivnika proizlazi iz pokoravanja njima. Unutar liberalne demokracije ti principi su sloboda i jednakost. Mouffe vidi prednost u tome što *societas*, dok biva indiferentnim spram specifičnih ciljeva i želja građana, i dalje stvara etičku vezu između privatne i javne sfere. *Respublica* pruža putokaze djelovanja i ophođenja prema drugome, ograničavajući spektar mogućih i opravdanih koraka radi ostvarenja dobara. Međutim, Mouffe predbacuje Oakeshottu nepotpuno razumijevanje *societasa* zbog manjkavog poimanja politike. U skladu s njezinom aproprijacijom Schmitta, smatra da je mana u tome što Oakeshott gleda samo s jedne strane

politike. On priča samo o ‘našoj’ javnoj stvari, ne postavljaajući pritom pitanje ‘njih’, odnosno antagonističke dimenzije politike. Stoga, ona reartikulira *societas*, predstavljajući ga kao prekarni moment koji nastaje kao proizvod odnosa moći. U tom momentu politika je prostor javnog kolektivnog djelovanja unutar kojeg se vrše razne, sukobljene interpretacije *respublice*, odnosno etičko-političkih principa. Dakle, etičko-politički principi ujedno čine sidrište i okosnicu demokratske borbe: oni ograničavaju i ublažavaju antagonizam utoliko što je prostor ‘legitimne’ borbe sada spor oko specifične interpretacije i provođenja tih principa spram neobuzdanog antagonizma; oni pružaju impuls političkoj participaciji pošto je svrha agonističke konfrontacije prevlast ‘našeg’ shvaćanja principa nasuprot nečijeg tuđeg⁵.

3.2. Prijetnja desnog populizma

Jedna od najvažnijih proklamiranih prednosti agonističkog pluralizma nad drugim opcijama jest uvažavanje disenzusa unutar zajednice. Ključan dio disenzusa polazi iz iracionalnog - to su strasti i uvjerenja koja pogone građane na političku participaciju. Strasti, koje Mouffe opisuje kao “razne afektivne sile koje leže u izvoru kolektivnih oblika identifikacije” (Mouffe, 2005: 24), također bivaju potisnute u ime razumnog, dijaloga, konsenzusa. Prema njoj, racionalisti vrše redukciju participacije građana ili na racionalnu kalkulaciju interesa pojedinaca kao u agregatnom modelu, ili moralnu deliberaciju o pravednoj zajednici kao u rawlsijanskom/deliberativnom modelu. Disenzus podrazumijeva podjelu kakvu Mouffe predbacuje svojim suparnicima da pokušavaju ukinuti. Konkretno, kada se zamute političke granice između ljevice i desnice pretjeranim naglaskom na konsenzus, gubi se dinamika i razlika između zasebnih političkih identiteta. Tradicionalne stranke ljevice i desnice konvergiraju ka centru, nudeći politike koje nastoje udovoljiti svima. Birači se osjećaju otuđenim od stranaka koje su prethodno zastupale i zagovarale njihove distinktno pozicije, njihovi programi ne ostavljaju ikakav okus u ustima. Pada privrženost tim političkim strankama

⁵ U ovom trenutku vratio bih se na Mouffinu kritiku Schmittova krivog poimanja supstancije jednakosti. Da ponovimo, ona predbacuje Schmittu što razumije jednakost kao nešto supstancijalno, konkretnu zadatost. No ne može li se njezina zamisao uredno uklopiti u Schmittovu koncepciju supstancije jednakosti? Da pucnemo prstima i oživimo agonistički pluralizam, *respublica* odnosno etičko-politički principi bi bili nova supstancija jednakosti koja razlikuje ‘nas’ spram ‘njih’ te iz čijeg uvažavanja proizlaze naša povezanost i privilegije agonističke konfrontacije. Ne uzima li Chantal Mouffe *respublicu* kao željenu zadatost koju društveni akteri ne propituju? Konačno, ne pričamo li opet o nužnosti homogenosti mišljenja unutar *societasa* o nadležnosti *respublice*? Chantal Mouffe i sama kaže toliko, promičući ‘konfliktni konsenzus’, to jest nužnosti konsenzusa o “institucijama ustavne demokracije i etičko-političkim vrijednostima” popraćen disenzusom o “značenju i načinu implementacije istih” (Mouffe, 2005: 31). Time se predmet konsenzusa stavlja van pitanja i otpravlja na put ka statusu objektivnog, odnosno fiksiranja pojmova konsenzusa do točke zaborava kontingencije njihova nastanka.

pa shodno tome i razina političke participacije. Politika ne trpi vakuum stoga dolazi do uzleta broja i popularnosti vrsta (vjerskih, etničkih, nacionalističkih...) kolektivnih identiteta koji nisu prikladni modernom demokratskom društvu jer streme zatamljavanju njemu svojstvenog pluralizma i regresiji na autoritarne oblike vladavine. Najgori slučaj jest “kristalizacija kolektivnih strasti oko problema koje demokratski proces ne može zahvatiti” te posljedična “eksplozija antagonizma koja može rastrgati sami temelj građanstva” (Mouffe, 2000: 104).

Chantal Mouffe primjećuje takav razvitak situacije u slučaju desnog populizma (Mouffe, 2005). Mouffe predstavlja FPÖ Jörga Haidera kao jedan od ranijih dokaza njezine teze o usponu stranaka desnog populizma. Haider je narušio takozvani ‘Proporz sustav’ putem kojeg je duopol konzervativnog ÖVP-a i socijaldemokratskog SPÖ-a proporcionalno dijelio vlasti i osvojene političke pozicije niz desetljeća od kraja Drugog svjetskog rata nadalje. Haider je stvorio diskurzivnu strategiju ‘nas’ (poštenog, radišnog naroda koji održava nacionalne vrijednosti) i ‘njih’ (vladajućih stranaka, sindikata, birokrata, imigranata...), odnosno naroda protiv elita i njima popratnih aktera. Haiderova strategija je bila efektivna jer je dugotrajna koalicijska vlast izgubila politički zamah i svela se na birokraciju i tehnokraciju. Time se prepustilo na pladnju mobilizaciju afektivne, strastvene dimenzije glasača Haiderovoj populističkoj alternativi.

Reakcija etabliranih demokratskih stranaka je bila kroz ‘moralizaciju’ politike, odnosno ostracizam stranaka desnog populizma kao ‘zlih’ duhova prošlog doba konfliktne, suparničke politike. Ono što Mouffe naziva ‘politikom u moralnom registru’, Schmitt bi rekao da je mobilizacija moralnog sadržaja ili opreke u korist političkog. Političko kao granica između ‘nas’ i ‘njih’ ne prestaje biti nadležna. Samo je, takoreć, granica preseljena na drugo područje i prefarbana drugom, moralističkom bojom. Taj manevar dopušta strankama centra i njihovim pobornicima da odbace desni populizam kao ksenofobne, neonacističke, rasističke anomalije kojima nije mjesto unutar modernog društva, zajednice konsenzusa. Samima sebi prisvajaju titulu dobronamjernih ‘nas’ koji štite društvo od ‘njih’ a istovremeno peru ruke od potrebe za refleksijom i prihvaćanjem odgovornosti pri sudjelovanju u situaciji koja je omogućila popularnost takvih stranaka. Moralistička reakcija je uslijedila nakon stvaranja koalicijske vlade između ÖVP i FPÖ u veljači 2000. godine. Pod vodstvom Francuske i Belgije, vlade članica Europske unije osudile su novu koalicijsku vlast kao neonacističku prijetnju prije nego li je ova imala prilike učiniti ikakav potez, kamoli neki kontroverzni. Mouffe uočava kako takva reakcija nije imala nikakav pozitivan učinak (Mouffe, 2007). Njen izostanak godinu dana

kasnije povodom pobjede daleko opasnije koalicije Silvija Berlusconi i Umberta Bossija u Italiji (trećoj najvećoj ekonomiji Europe) ostavio je dojam licemjerja u očima manjih članica unije. Još bitnije, moralizirajuća reakcija nije vodila ka padu popularnosti populističkih stranaka, već upravo obratno. Neupitno, tipična jezgra stranaka desnog populizma predstavlja prijetnju liberalnoj demokraciji. Radi se o militantnijem dijelu pobornika koji gaje autoritarne ako ne i ekstremnije pozicije. No znatan dio njihovih birača se prethodno identificirao sa konvencionalnijim strankama i nije prešao na stranu populista radi mržnje prema migrantima ili nečeg na tom tragu. Konvencionalne stranke su se okrenule ka centrističkim programima, a birači osjećali nezastupljenima. Taj jaz uočavaju akteri desnog populizma i poentiraju na njemu pružajući biračima opipljivu alternativu. Oslikavanjem desnih populista kao inkarnacije zla prvotne stranke najvjerojatnije neće 'otvoriti oči' biračima i vratiti ih natrag među svoje, već ih ocrniti do te mjere da će njihova privrženost populističkoj opciji biti još veća.

Možemo li uočiti sličnosti u nekom recentnijem primjeru? Vjerojatno najpoznatiji primjer desnog populizma dvadeset i prvog stoljeća je trampizam. Kako John Cassidy zamijećuje, Donald Trump doživljava uzlet među republikanskim biračima radi njihove opće odbojnosti spram profesionalnih političara i sposobnosti da se istakne spram tradicionalnog republikanskog kadra (Cassidy, 2016). Nalik na Haidera, Trump gradi populističku diskurzivnu strategiju poznatu pod sloganima poput 'Učinimo Ameriku ponovno velikom' [*Make America Great Again*] ili 'Isušimo močvaru' [*Drain the Swamp*]. On stvara 'nas' kao pošten, poduzetan narod koji treba reafirmirati zagubljene nacionalne vrijednosti spram 'njih', korumpiranih poslovnih i političkih elita, ilegalnih imigranata, muslimanskih terorista, politički korektnih, neprijateljskih medija i tko god je već tog tjedna bio na nišanu. Stavimo li specifičnosti američkog izbornog sustava po strani⁶, ključan doprinos Trumpovoj pobjedi 2016. godine dali su glasovi onih segmenata biračkog tijela na koje je demokratski kamp računao zdravo za gotovo, stoga se nije ni posebno trudio oko pridobivanja njihovih glasova (Cohn, 2016). Radi se o glasačima radničke klase a u manjoj mjeri fakultetski obrazovnima, u velikoj mjeri bijeli a redom iz tipično demokratskih država poput Wisconsin, Michigan i Pennsylvanije. Već skoro desetljeće utvrđuje se narativ kako je Demokratska stranka izgubila doticaj sa svojom radničkom bazom. Jedni to pripisuju okretanju profesionalnih političara i utjecajnih kadrova stranke od opipljivih problematika radničke klase prema nižim

⁶ Donald Trump je dobio manje glasova birača od Hillary Clinton, ali osvojio elektorski sustav stoga i predsjedništvo.

‘hiperliberalnim’, progresivnim politikama (Karp, 2021). Drugi odbijaju da je za raskid krivo okretanje ka ljevici, nego upravo centrističke politike demokrata poput Billa Clintona i Baracka Obame koji su predvodili neoliberalne politike deregulacije, privatizacije i *laissez-faire* tržišta. Time su stvorili ekonomiju koja potencira nejednakost i šteti poziciji radništva u društvu (Heuvel, 2022). Kako god bilo, Donald Trump je učinkovito iskoristio taj jaz reprezentacije i preuzeo iste one glasove koji su 2012. doveli Baracka Obamu do drugog mandata. Po vlastitom priznanju, jedan od faktora koji su pridonijeli porazu Hillary Clinton bio je ostracizam Trumpovih glasača, najbolje simboliziran opaskom o njima kao rasističkom, seksističkom, ksenofobnom, islamofobskom ‘šakom jada’ [*basket of deplorables*]. Takav trend osude i odbacivanja prožima antitrampovske medije i diskurs i nakon izbora 2020. godine kada Trump dobiva dvanaest milijuna glasova više nego na prethodnim izborima. Teško je vjerovati kako je u roku jednog mandata Trump uspio stvoriti toliko novopečenih ‘jadnika’. Nesumnjivo, među članovima Trumpove baze nalaze se ljudi koji pripadaju među neke, ako ne i sve od navedenih -izama. Štoviše, Trump je dobrovoljno podilazio pobornicima teorija zavjera poput QAnon pokreta, prigrlivši tako svaki, nebitno koliko bizaran i opasan glas antiestablišmenta. Jedan od njih navodi kako je krenuo u Trumpovu bitku jer “svake godine osamsto tisuća djece bude oteto, mučeno i seksualno izrabljivano od strane političkih elita” (Roberts, 2021). Događaji šestog siječnja 2021. dokazuju Trumpovu snažnu sposobnost mobilizacije afekata okorjele baze do te mjere da će po njegovoj volji biti spremna ugroziti poredak države. Pod krinkom još jednog od slogana, ‘*Stop the Steal*’, u ime naroda i otuđene demokracije, masa se probija kroz policijske barikade i vrata Kapitola te prekida posljednji korak potvrđivanja pobjede Joea Bidena, akt brojanja elektorskih glasova saveznih država. Trumpov naum je bio jasan, prekinuti rutinsku radnju Kongresa te na koji god način negirati izborni proces radi otklona vlasti.

Kao što je ustanovljeno, Mouffe i Schmitt bi neupitno bili složni - radilo se o događaju koji je zaprijetio opasnošću izviranja građanskog rata. SAD je zemlja čiji javni prostor prethodni niz godina prožima sporadična bojazan da polarizacija ne dostigne takvu razinu da nastupi izravan sukob među građanima. Iz kuta agonističkog pluralizma, moglo bi se reći da je učinak polarizacije gubitak zajedničkih premisa odnosno dijeljenog simboličkog prostora koji veže građane i priječi ih od percipiranja drugoga kao neprijatelja. Ipak, Schmitt direktnije i preciznije opisuje opasnost tog slučaja. On opisuje situaciju inverzije usmjerenosti političkog iz smjera vanjskopolitičkih odnosa ka unutarnjim, odnosno gdje stranačkopolitičko nagrizava državopolitičko do te točke da prijašnje postaje potpuna, prvenstvena opreka. Ako dođe do

toga, nalazimo se u građanskom ratu, gdje neprijatelj više nije ni samo to, već *foe*⁷, a političke stranke su “zaklale moćnog Levijatana, i svaka izrezala komad njegova mesa za same sebe” (Mouffe, 1999: 198).

Moglo bi se reći kako postoji Schmittovo vlastito viđenje načina ublažavanja antagonizma pod nazivom ‘relativizacije’. Makar je sam ‘pojam’ političkog jedinstven, unutar države odnosno društva supostoje i drugi potencijalni slučajevi ‘političkoga’ (Schmitt, 2007: 73-74). Drugim riječima, između društvenih skupina, pa i prema državi, mogu se razvijati sukobi koji streme ka svrstavanju na prijatelja i neprijatelja. Taj singularni pojam može doživjeti mnoštvo paralelnih manifestacija. Stranačkopoličko može osporavati državopolitičko, a specifične politike, poput socijalne, vjerske ili treće nastaju tamo gdje se njihovi pobornici pokazuju kao “politički značajni *protivnici*” (istaknuo FT). Takvi interni konflikti bivaju pod kontrolom jer su “relativizirani egzistencijom političkog jedinstva države koja obuhvaća sve opreke”. Država kao političko jedinstvo, ono najviše, mjerodavno, ima monopol nad pojmom u smislu odluke o ozbiljnom slučaju ali i provedbe iste (sile), čime otupljuje oštricu antagonizma kod sekundarnih manifestacija. Suštinski, preduvjet izbjegavanja degradacije zajednice u građanski rat ovisi o mogućnosti države kao vrhovne instance da pacificira ostale potencijalne slučajeve političkog. Moglo bi se reći kako je najvažniji politički sukob šestog siječnja bio između predsjednika države koji satima ne zapovijeda sigurnosnim snagama da osiguraju red na Kapitolu niti poziva pristaše da se povuku i s druge strane demokratski izabranih predstavnika koji pokušavaju dovršiti zadatak izbornog procesa. Donald Trump je pokušao suspendirati politički poredak države radi instituiranja vlastite volje kao nadležne instance političkog.

4. Problem agonističkog pluralizma - disocijacija nad asocijacijom

Mouffe jasno odbija Schmittovu ‘relativizaciju’. Makar se slaže oko antagonističke naravi političkog ona želi istovremeno ublažavanje antagonizma bez ukidanja sposobnosti raznolikih društvenih skupina da se sučeljavaju i pokušavaju ostvariti vlastitu ideju dobra. Ono što Schmitt razrješava ujedinjenjem cjeline putem preciziranja neprijatelja i eksternalizacijom

⁷ Staroengleska riječ ‘*foe*’ u Srednjem vijeku nadilazi pojam neprijatelja. Prema toj uporabi, podrazumijeva se animozitet kojim se drugoga “izjednačava sa vragom, te mu se u borbi ne pokazuje nimalo milosti” (Schwab, 1989: 53). To vodi do “totalnih javnih sukoba” u kojima se ne vrši nikakvo razlikovanje između vojnika i civila.

antagonizma van granica države (pacifikacijom unutarnje situacije), Mouffe želi razrješiti perceptivnim preobražajem sugrađana iz potencijalnog neprijatelja u legitimnog protivnika i zajedništvom oko etičko-političkih principa. Ta dva faktora, transformacija i ujedinjenje oko principa predstavljaju asocijativne mehanizme agonističkog pluralizma. Međutim, ona polazi iz istog razumijevanja naravi političkog kao i Schmitt - političko je polemičko, ono je nužno disocijativno i čin isključive moći. Redukcijom politike i političkog na antagonizam i moć potkopavaju se i željene transformativne i asocijativne tendencije agonističkog pluralizma. Tvrdim, uz Georgea Crowdera, kako postoji nepremostivo proturječje između etičkih i normativnih ciljeva koji čine oslonac projekta agonističkog pluralizma i srži Mouffine misli koja oslikava cjelinu etičkih tvrdnji kao latentno posezanje za moći (Crowder, 2006). Razmatrimo li njezin princip legitimnosti vlasti možemo uvidjeti poteškoće:

(a) ako se bilo koja moć uspjela nametnuti, to je zato što je prepoznata kao legitimna u nekim dijelovima društva; i (b) ako legitimnost nije *a priori* utemeljena, to je zato što se temelji na nekom obliku uspješne moći (Mouffe, 2000: 100)

Dakle, njezin princip legitimnosti vlasti svodi se na učinkovitost i uspješnost postizanja moći. Ako je po tome suditi, Trump se iskazuje kao vrlo uspješan političar. Godinama koje prethode događaju na Kapitolu, on širi svoj utjecaj u raznim dijelovima društva, prisvajajući glasove desetaka milijuna građana. Shodno tome, njegova moć paralelno raste i po legitimitetu. Orkestracija afekata njegovih pristaša koja kulminira napadom na Kapitol bi stoga trebala biti samo nastavak njegovog nastojanja za uvećanjem moći, odnosno želje da moć zadrži. Mouffe bi vjerojatno prigovorila smatrajući da stoga što Trump uspijeva pridobiti značajan dio građana ne znači da je njegova vlast opravdana. Iz njene pozicije agonisti su pobornici liberalne demokracije kao sustava koji uvažava i njeguje specifičnost moderne demokracije i posljedice neiskorjenjivog vrijednosnog pluralizma jer nitko ne može tvrditi da zna konačan odgovor i način ovladavanja društvom, a oni koji idu protiv toga jasno priželjkuju povratak autoritarizma i jednomišlja. U tom smislu uporište liberalno-demokratskog poretka su sloboda i jednakost, a Trump je svojim djelovanjem dokazao da ne poštuje te principe i da je spreman otići preko granice prihvatljivosti potenciranjem autoritarnih tendencija dijela društva.

No, Trump samo djeluje u skladu s predstavljenim diskurzivnim shvaćanjem političkog. Trump je vrsni diskurzivni manipulator - polemičnost je njegov kompletni *modus operandi*, a ako ne dobije to što želi antagonizira one s kojima se ne slaže ili ih nadglasio i istisnuo iz javnog prostora. Držimo li se njezine ontologije, pojmovi i argumenti kojima Mouffe zastupa

agonistički pluralizam suštinski nisu različiti od onih Trampa. Tvrdnje agonističkog pluralizma ovise o istome kao i tvrdnja da je ishod predsjedničkih izbora SAD-a 2020. godine rezultat masovne krađe i falsifikacije glasova, a to je uspješnost njihova nadmetanja i prikazivanja kao istinitih i legitimnih u očima ciljane publike. Uz sve svoje najbolje namjere, čini se kako agonistički pluralizam nije ništa drugo nego još jedna u nizu “vrsta političke intervencije kao kontingentne artikulacije elemenata koji reproduciraju ili opovrgavaju diskurse u beskrajnoj borbi određivanja svijeta” (Jorgensen & Phillips, 2002: 49). Mouffe često priča o važnosti održanja stečevina liberalizma i demokracije poput vladavine prava, podjele vlasti i individualne slobode s jedne strane i jednakosti, ovlaštenosti vladanih i narodnog suvereniteta s druge strane (Mouffe, 2000: 18). Ali po vlastitom naumu, principi slobode i jednakosti su tek puki plutajući označitelji ispražnjeni od zbiljskog sadržaja, to jest, služe kao nodalne točke, instrumenti pri srazu odnosa moći. S obzirom na to i spomenute stečevine i principi, pa i svaki njen pojam su tek kontingentni i prekarni proizvod tih odnosa, uvijek ‘na lageru’ da budu i osporavani i zamijenjeni drugim diskurzivnim elementima. Mouffe bi mogla uzvratiti kako je usprkos svemu najvažnije središnje dobro ublažavanja antagonizma radi sprečavanja građanskog rata. Doduše, vidjeli smo da Schmitt pruža uvjerljiv odgovor na to pitanje koji polazi iz sličnog poimanja političkog i koji ne podrazumijeva liberalnu demokraciju, već štoviše, ide protiv nje.

Stoga, nakon prijedrenog puta i dalje se moramo pitati - zbog čega bismo trebali preferirati viziju agonističkog pluralizma nad autoritarnim oblikom vladavine, poput diktature vođe?

Problem je u tome što Chantal Mouffe promiče svoju viziju poretka za liberalnu demokraciju dok istovremeno deplasira ono o čemu ona zapravo ovisi - deliberaciju i konsenzus. Kako Andrew Knops primjećuje, ta dva čimbenika igraju značajniju ulogu u ovoj teoriji negoli Mouffe priznaje (Knops, 2007). Bez konsenzusa oko agonističke konfrontacije kao vrhovnog dobra po društvo nemamo razloga i poticaja podvrgavanja konverziji. Bez konsenzusa oko nadležnosti *respublice* nije moguće zajedništvo. Ako ne dijelimo specifično shvaćanje njene ontologije nemamo razumijevanje kontingentne, osporive naravi društvenih poredaka, ne možemo se ni složiti oko njezine vizije politike i političkog koji strukturiraju teoriju. Istovremeno, pri promicanju agonističkog pluralizma Mouffe koristi argumentaciju ne bi li nas uvjerila da trebamo implementirati upravo njezin sustav. Nije li to čin racionalnog uvjeravanja koji stremi ka radikalnoj promjeni političkog identiteta?

Polazeći od svoje diskurzivne ontologije, ona vrši niz ekvivalencija kojima cilj deliberacije smješta u domenu nemogućega. S obzirom da smisao stvari ne može nikada biti konačno ili potpuno fiksiran, društvo je nešto što nije i ne može biti racionalno utemeljeno. Svaki pokušaj uspostave takvoga harmoničnog poretka ne može biti ništa drugo nego pokušaj ideološkog maskiranja nemogućnosti zgotovljenja društva. Dakle, ne bismo trebali ni stremiti ka postizanju racionalnog konsenzusa putem deliberacije. No osnovni pregled misli zastupnika deliberativne demokracije potapa tu kritiku. Habermas se već tokom sredine devedesetih slaže da je ‘situacija idealnog govora’ ne samo empirijska, već konceptualna nemogućnost. Ona implicira “krajnje stanje prema kojem se treba stremiti u smislu regulativnog ideala”. Takav ideal je protivno svrsi deliberacije jer predstavlja “entropično stanje definitivnog konsenzusa, koje bi učinilo suvišnom svaku daljnju komunikaciju” te ono “ne može biti predstavljeno kao smislen cilj jer utjelovljuje paradokse (krajnji jezik, finalna interpretacija, neprepravljivo znanje, itd.)” (Habermas, 1996: 1518). Lasse Thomassen te paradokse frazira kao ‘aporiju racionalnog konsenzusa’ (Thomassen, 2008: 28) kako bi naznačila njihov nerazrješivi karakter. Srž problema vidi u tome što Habermas postavlja racionalni konsenzus kao *telos* komunikacije, dok aporija ukazuje kako mu se ne može pružiti privilegiranu poziciju spram disenzusa ili konflikta.

Katarzyna Jezierska predlaže alternativno rješenje gdje proces deliberacije i potrage za konsenzusom u konačnici nisu oprečni ciljevi (Jezierska, 2019). Ona deprivilegira pojam konsenzusa kako bi mogao biti komplementaran karakteristici otvorenosti i neprestanoj kontinuiranosti deliberacije. Konsenzus više nije krajnja svrha svakog slučaja deliberacije, ali sada, spram Mouffinog intenzivnog deplasiranja konsenzusa, on stoji uz bok s drugim mogućnostima. Ključna karakteristika tako pojmljene deliberacije jest dinamičnost procesa koja ne pretpostavlja da će trenutna odluka biti valjana jednom za svagda, već drži otvorenom mogućnost trajne procjene i revizije (Guttman & Thompson, 2004: 6). Za građane uključene u deliberaciju nema sigurnog ishoda - moguć je konsenzus, disenzus, jednostavno ili složenije sporazumijevanje ili nesporazumijevanje... Jezierska također pokazuje kako se odustajanjem od Habermasova kriterija poopćivosti konsenzusa otvaraju vrata i iracionalnoj, strastvenoj strani politike unutar deliberativnog procesa (Jezierska, 2019: 19). Omogućava se sudjelovanje raznih “tjelesnih, strastvenih i drugih partikularističkih oblika” izražavanja bez narušavanja ‘deliberativnog’ aspekta procesa, dokle god su sudionici spremni “opravdati svoju poziciju, slušati drugoga i biti otvoreni promjeni vlastite pozicije” (Ibid). Upravo to i jest uloga racionalnosti - ona djeluje kao kočnica strasti i afekata sudionika koja “podsjeća ljude da

njihovi argumenti moraju biti konzistentno primjenjivi te da su interesi drugih jednako vrijedni poštovanja kao njihovi vlastiti” (Crowder, 2006: 19). Deliberativna demokracija može prihvatiti i implementirati Mouffinu kritiku dok agonistički pluralizam ne može bez primarnog alata deliberativne demokracije.

5. Zaključak

Chantal Mouffe je u pravu. U izostanku dijeljenog simboličkog prostora i zajedničkih premisa slijedi raspad liberalno demokratske zajednice u stanje građanskog rata. Kako vođa senatskih republikanaca Mitch McConnell izjavljuje nakon što je sjednica potvrde elektorskih glasova nastavljena: “Ne smijemo se nastaviti odcjepljivati u dva zasebna plemena sa zasebnim skupom činjenica i zasebnim stvarnostima, s ničim zajedničkim osim međusobnog animoziteta i nepovjerenja prema par nacionalnih institucija koje još uvijek dijelimo.” (McConnell, 2021)

Ipak, smatram kako bi demokratska borba unutar agonističkog pluralizma bila upravo to. Štoga god radili, motivacija aktera je uvijek borba za postizanjem hegemonijske nadmoći. To je borba odijeljenih simboličkih prostora u kojoj ništa nije isključeno iz igre odnosno sve je podložno reartikulaciji ili preoblikovanju činjenica po potrebi interesa onih u potrazi za moći. Svrha agonističke konfrontacije bi trebala biti omeđivanje granica prihvatljivog sraza strasti i ciljeva političkih kolektiva. To je hvalevrijedan cilj, ali pretpostavljam da bi građani participirali i glasali po stranačkim linijama, to jest, po smjernicama pripadnosti kolektivnom identitetu. Studije primjene deliberativnog procesa pokazuju da je deliberacija upravo instrument koji može poslužiti svrsi povećanja političke participacije a istovremeno i depolarizacije mišljenja unutar i ublažavanja antagonizma između kolektivnih identiteta. U slučaju rasprave unutar skupine istomišljenika izostanak proceduralnih pravila i deliberativnih ‘kočnica’ potencira okruženje u kojoj dolazi do grupne polarizacije, dok primjena istih pokazuje značajne znakove njezina ublažavanja (Grönlund et al., 2019). James Fishkin provodi eksperiment sučeljavanja pobornika Demokratske i Republikanske stranke u okviru vlastite metode pod nazivom deliberativno glasanje (Fishkin et al., 2021). Sudionici su trebali ocijeniti razinu potpore ili otpora pedesetak predložaka politika u područjima ekonomije, imigracije, zdravstva, okoliša i vanjske politike. Inicijalno, identificirano je dvadeset i šest predložaka koji

su izazivali krajnju razinu pristranosti između republikanaca i demokrata. Nakon procesa deliberacije, dogodila se depolarizacija stavova po dvadeset i dva od tih najkontroverznijih pitanja, a u devetnaest je pomak bio značajan. Mouffe točno uviđa opasnost moralizacije politike. Demoniziranje političkih protivnika vodi rušenju mostova među građanima koji u tom slučaju razvijaju resentiman i još se jače ukopavaju u svoj novi, ekstremniji dom. U tom pogledu, Larry Diamond, jedan od suradnika na Fishkinovom projektu, komentira ishod eksperimenta: “Ljudi su počeli jedni druge doživljavati kao ljudska bića. Upoznali su se i razvili nešto iznimno rijetko u našem hiperpolariziranom društvu: empatiju” (De Witte, 2021).

Ne mislim da je deliberacija *panacea* koja može dovesti do konačne sloge svih sa svima, niti bi trebala smjerati tome. Ne očekujem da bi imala prevelikog učinka na nekoga tko proklamira “da bi bilo potrebno da Trump upuca njezinu kćer i unučad na ulici da ne glasa za njega” (Barbaro et al., 2016). Takva osoba je primjer zbilje Schmittove ideje, to jest, utjelovljenog ekstremnog intenziteta asocijacije do kojeg može doći kada je političko u pitanju. Ali, prema navedenim argumentima i studijama, vjerujem kako je stupanje u komunikaciju, sraz zasebnih oblika života, osjećaja i mišljenja vrijedan način da se građanima koji se osjećaju otuđeno, nezastupljeno ili viktimizirano od strane suparničkih kolektiva pruži prilika da to i promijene. Negacijom potencijala deliberacije građani su lišeni alternativne opcije i osuđeni na politički odnos koji se svodi na zastupanje kolektivnih identiteta u kojima su zatečeni i njima svojstvenu borbu za moć. Smatram kako bi političko jedinstvo agonističkog pluralizma bilo upitno jer, dok je istovremeno postavljeno kao izričita borba moći, ono je lišeno i ovog ključnog alata kojim bi ostvarilo svoje prvenstvene asocijativne ciljeve ublažavanja antagonizma i osiguranja liberalne demokracije od zapadanja u stanje građanskog rata, odnosno u ovom konkretnom slučaju, stabilizacije poretka kroz depolarizaciju.

6. Literatura

Barbaro, Michael, Parker, Ashely, & Martin, Jonathan (2016). *Rank and file Republicans tell party elites: We're sticking with Donald Trump*. The New York Times. Pristupljeno 12 studenog, 2022. <https://www.nytimes.com/2016/03/05/us/politics/donald-trump-republican-party.html>

- Barrett Michèle. (1991). *The Politics of Truth: From Marx to Foucault*. Polity.
- Benhabib, Seyla. (1994). *Democracy and Difference Contesting the Boundaries of the Political*. W. Ross MacDonald School Resource Services Library.
- Berlin, Isaiah (2002). *Isaiah Berlin: Liberty*. Oxford University Press.
- Burckhardt, Jacob (1979). *Reflections on History*. Liberty Classics.
- De Witte, Melissa (2021). *Could deliberative democracy depolarize America?* Stanford News. Pristupljeno 5. prosinca, 2022. <https://news.stanford.edu/2021/02/04/deliberative-democracy-depolarize-america/>
- Erman, Eva (2009). What is wrong with agonistic pluralism? *Philosophy & Social Criticism*, 35(9), 1039–1062.
- Four Hours at the Capitol*. (Roberts, 2021)
- Giddens, Anthony (1999). *The Third Way*. Polity Press.
- Gray, John (2000). *Two Faces of Liberalism*. The New Press.
- Gray, John (2007). *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*. Routledge.
- Gray, John (2020). *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen (1996). 19. reply to symposium participants, Benjamin N. Cardozo School of Law. *Habermas on Law and Democracy*, 381–452.
- Honig, Bonnie (1993). *Political Theory and the Displacement of Politics*. Cornell University Press.
- Honig, Bonnie (1994). Difference, dilemmas, and the politics of home. *Liberalism*, 61(3), 563–597.
- Jeziarska, Katarzyna (2019). With Habermas against Habermas. deliberation without consensus. *Regular Issue*, 15(1).

Jørgensen, Marianne, & Phillips, Lousie (2002). *Discourse analysis as theory and Method*. Sage.

Klemperer, D. (2021). *Chantal Mouffe on democracy, populism, and why the left needs to read spinoza*. Tocqueville21. Pristupljeno 13. prosinca, 2022.

<https://tocqueville21.com/interviews/interview-chantal-mouffe-on-democracy-populism-and-why-the-left-needs-to-read-spinoza/>

Laclau, Ernesto (1990). *New reflections on the Revolution of Our Time*. Verso.

Laclau, Ernesto, & Mouffe, Chantal (1987). Post-marxism Without Apologies. *New Left Review*, (166), 56–68.

Laclau, Ernesto, & Mouffe, Chantal (2001). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical Democratic politics*. Verso.

Lefebvre, Alexandre (2005). The Political Given: Decisionism in Schmitt's Concept of the Political. *Telos: Critical Theory of the Contemporary*, 83–98.

McConnell, Mitch. (2021). Govor sa zajedničke sjednice Kongresa šestog siječnja Pristupljeno 1. prosinca, 2022. https://www.youtube.com/watch?v=I9_2CRBfYYc

Meierhenrich, Jens, & Simons, Oliver (2016). *Oxford Handbook of Carl Schmitt*, Oxford University Press.

Micheli, Guiseppe (2012). Gestalt Switches in the Idea of Context. A Macro Dimension of the World for Every Theory of Action. *Sociologica*, (3).

Mouffe, Chantal (2007). *Democracy in Europe: The Challenge of Right-wing Populism*. Pristupljeno 13. prosinca, 2022. http://www.cccb.org/rcs_gene/mouffe.pdf

Mouffe, Chantal (1993). *The return of the political*. Verso.

Mouffe, Chantal (1999). *The challenge of Carl Schmitt*. Verso.

Mouffe, Chantal (2000). *The Democratic paradox*. Verso.

Mouffe, Chantal (2005). *On the political*. Routledge.

Oakeshott, Michael (1996). *On human conduct*. Clarendon Press.

Rawls, John (1993). *Political liberalism*. Columbia University Press.

Reese-Schäfer, Walter (2004). Jürgen Habermas i deliberativna demokracija. *Politička Misao*, 41(4), 3–21.

Schmitt, Carl (2007). *Politički Spisi*. Politička Kultura.

Schmitt, Carl (1988). *The crisis of parliamentary democracy*. MIT Press.

Thomassen, Lasse (2013). *Deconstructing Habermas*. Routledge.

Wenman, Mark (2016). *Agonistic democracy*. Cambridge Univ Press.

Sažetak

U nedavnoj povijesti, unutar liberalnih demokracija svjedočimo porastu društvenih i političkih antagonizama koji predstavljaju izazov stabilnosti njihova poretka. Chantal Mouffe identificira srž problema u racionalizmu moderne demokratske misli i centrističkim političkim akterima. Protiv njih predlaže vlastitu inačicu agonističke demokracije koja uvažava neiskorjenjivu karakteristiku političkog kao sfere antagonizma i razlike, ali koja ujedno time može i ovladati u korist liberalne demokracije. Njezino razumijevanje agonizma polazi od aproprijacije političke misli Carla Schmitta. Pregled Schmittovog egzistencijalnog spram Mouffinog diskurzivnog poimanja političkog pruža uvid na koji se način Mouffe slaže ali i distancira od Schmitta, te osvjetljava ključne pojmove koji oblikuju središnju tvrdnju agonističkog pluralizma. Radi se o istinski političkoj teoriji i sustavu koji može održati političko jedinstvo države moderne demokracije u uvjetima konstitutivnog pluralizma. Razmatrajući kritiku Mouffine misli iz kuta deliberativne demokracije i na primjeru desnog

populizma Donalda Trampa, autor propituje navedenu tvrdnju i ponovno potvrđuje ulogu deliberacije kao korisnu kako agonističkom pluralizmu, tako i aktualnoj političkoj situaciji unutar SAD-a.

Ključne riječi: agonistički pluralizam, političko, političko jedinstvo, desni populizam, deliberacija

Summary

In recent history and within liberal democracies we can bear witness to a growing number of social and political antagonisms that present a challenge to the stability of such orders.

Chantal Mouffe identifies the core of the problem in the rationalism of modern democratic strains of thought and centrist political actors. In contrast, Mouffe suggests her own version of agonistic democracy that accepts the political as a sphere of ineradicable antagonism and difference, but which can also control it to the benefit of liberal democracy. Her understanding of agonism derives from an appropriation of Carl Schmitt's political thought. A review of Schmitt's existentialism against Mouffe's discursive understanding of the political brings insight into the way in which Mouffe both agrees and distances herself from Schmitt. It also sheds light on key conceptions that form the central claim of agonistic pluralism. It is a truly

political theory and system which can preserve the political unity of a modern democratic state in the conditions of constitutive pluralism. Considering deliberative democratic criticism of her theory and through the example of Donald Trump's right wing populism, the author questions this claim and reaffirms the role of deliberation as useful to both Mouffe's agonistic pluralism and the actual political situation within the United States.

Key words: agonistic pluralism, the political, political unity, right populism, deliberation